

Чернета С.Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема / Чернета С.Ю. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. Педагогічні науки. – Чернігів, 2012. – Вип. 96. – С. 245-247.

УДК 37.013.42:34

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

*Чернета С.Ю., канд. пед. наук, доцент кафедри соціальної педагогіки
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

***Анотація.** В статті аналізується міжнародне та вітчизняне законодавство, праці науковців щодо визначення та тлумачення поняття «соціальна сирота», аргументується необхідність визначення правового статусу соціальних сиріт та запропоновано обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення законодавства.*

***Ключові слова:** дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, правовий статус, соціальна сирота.*

Чернета С.Ю. Социальное сиротство как социально-правовая проблема

***Аннотация.** В статье анализируется международное и отечественное законодательство, научные труды относительно определения и толкования понятия «социальная сирота», аргументируется необходимость определения правового статуса социальных сирот и предложено обоснованные рекомендации по совершенствованию законодательства.*

***Ключевые слова:** ребенок-сирота, ребенок, лишенный родительской опеки, правовой статус, социальная сирота.*

Cherneta S.U. Social orphanage as a social and legal problem.

***Annotation.** The article analyzes the international and domestic legislation, labor scholars on the definition and interpretation of the term "social orphans", argues the need to determine the legal status of social orphans and offered sound recommendations for improving legislation.*

***Keywords:** orphan child, a child deprived of parental care, legal status, social orphan.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Сирітство як соціальне явище існує в будь-якому суспільстві: завжди були, є і будуть діти, які з різних причин залишаються без батьків, а їх розвиток відбувається або в іншій сім'ї, або в спеціально створених для цього установах. Однак, з на сьогодні особливо гостро постала проблема соціального сирітства. Оскільки, 98% дітей-сиріт – це соціальні сироти та лише 2 % - біологічні. Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, різні, але наслідок один – дитина позбувається конституційного права на сімейне виховання, тому багато в чому подальша доля дітей-сиріт залежить від ставлення до цієї проблеми як суспільства, так і держави.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Деякі актуальні проблеми соціального сирітства відображенні у педагогічних, психологічних та юридичних працях, які стосуються: психологічного визначення таких термінів, як „безпритульні”, „діти вулиці”, „бездоглядні”, „бездомні”, „діти, позбавлені батьківського піклування”, „соціальні сироти”, „неповнолітні групи ризику” (О. Панов, Є. Холостова, С.Толстоухова, І. Пінчук); проблем сирітства, причин зростання соціального сирітства та соціальними наслідками позбавлення дітей батьківської опіки (С. Воскобойнікової, Б. Кобзаря, А.Ліханова, Н. Міщенко, А. Нечаєвої, Є.Рибінського, В. Яковенка); розкриття соціально-педагогічних питань соціального сирітства (І. Беха, Л. Волинець, Н. Комарової, І. Іванової, А. Капської, М. Лукашевича, І. Миговича, В. Оржеховської та ін.); нормативно-правового забезпечення захисту соціальних сиріт (Р.Вайнола, Л.Кривачук, І.Пеша та ін.).

Мета статті – проаналізувати нормативно-правові документи з проблеми соціально-правового захисту соціальних сиріт та науково обґрунтувати пропозиції до удосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Турбота про дітей, забезпечення їх добробуту, безпеки – одне із найбільш важливих завдань суспільства, яке дбає про своє майбутнє, адже діти – гарант самозбереження нації та її розвитку.

Несприятливі демографічні тенденції, деформація шлюбно-родинних процесів, криза інституту сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, трудова міграція, соціальна незахищеність, збільшення кількості соціально-неблагополучних сімей, які не спроможні виконувати свої функції утримання та виховання дітей через алкоголізм, наркоманію, насильство в сім'ї – основні проблеми, які породжують соціальне сирітство.

В Україні продовжує зберігатися тенденція до зменшення загальної чисельності дітей, однак збільшується кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначене є наслідком соціально-економічних, морально-етичних та психологічних негараздів проживання в державі, що спричиняє порушення основного права дитини – зростати у сімейному оточенні. Тому соціальна політика держави повинна скеровуватись на реалізацію свого першого механізму – прийняття належної нормативно-правової бази щодо визначення правового статусу соціальних сиріт та системи їх захисту.

Нормативно-правову базу щодо соціального захисту дітей-сиріт можна умовно поділити на міжнародні та вітчизняні правові документи, які в свою чергу поділяємо на 3 групи:

- документи, які безпосередньо стосуються дітей-сиріт та безпритульних дітей:

вітчизняні - Положення про дитячий будинок сімейного типу, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України; Постанова Кабінету міністрів України “Питання центру по усиновленню дітей при міністерстві освіти України”; Закон України “Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх”; Постанова Кабінету Міністрів України “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків”; Указ Президента України “Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків». У Законі України “Про забезпечення організаційно-правових умов

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [1]; Постанові Кабінету Міністрів України “Питання діяльності органів опіки та піклування, пов’язаної із захистом прав дитини” визначається правовий статус “дитина-сирота” тає “дитина, позбавлена батьківського піклування”. У Постанові Кабінету Міністрів України “Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків” перевага надається розвиткові нових форм виховання таких дітей, зокрема дитячим будинкам сімейного типу. Серед “Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків”, які були затверджені Указом Президента України, знаходиться § 1 – “Запобігання соціальному сирітству”, однак усі передбачені у ньому заходи стосуються дітей-сиріт, можливо, крім п.1 – “Створити банк даних щодо дітей, які перебувають у надзвичайно складних умовах. – Мінсім’ямолодь України, МВС України, 1997 рік”;

міжнародні - Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) 2008р., Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення, 1993р [5]. В усіх зазначених вище документах під правове регулювання підпадають лише діти-сироти та діти, позбавленні батьківського піклування.

- документи, які окреслюють права дітей в Україні загалом:

вітчизняні – Конституція України, Національна програма “Діти України”; Закон України “Про освіту”, Закон України “Про охорону дитинства” [3]. Конституція України у статті 46 зазначає, що “Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх”, а стаття 52 говорить: “Діти рівні в своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує та підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей”. Поняття “суспільне сирітство” вперше зустрічається

у Національній програмі “Діти України”, що була затверджена Указом Президента України. У вступі до Програми, серед названих нагальних потреб дитинства в Україні зазначається загострення проблеми соціального сирітства. Але вже серед очікуваних наслідків реалізації Програми про соціальне сирітство не згадується, а в розділі “Основні заходи щодо забезпечення виконання програми” серед низки конкретних заходів та установ, що за них відповідають, є й такі: “Розробити та здійснити заходи щодо профілактики дитячої бездоглядності й правопорушень, допомоги неповнолітнім у налагодженні родинних і громадських стосунків, їх правової та психологічної підтримки. – Уряд Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Починаючи з 1996 року”; “Розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції про розширення форм підтримки сімей, які взяли на себе виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. – Міносвіти України, Мінсоцзахисту України, МОЗ України, Мінпраці України, Мінфін України, 1997 рік”; “Розробити процедуру і механізм розгляду скарг дітей на жорстоке поводження з ними, насилля та знущання над ними в сім’ї та за її межами. – Комітет у справах неповнолітніх Кабінету Міністрів України, Міносвіти України разом з Верховним Судом України, 1997 рік”;

міжнародні - Декларація прав дитини, Конвенція про права дитини; Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. Конвенція ООН про права дитини наголошує, що дитині для повного та гармонійного розвитку найкраще зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Щодо соціального сирітства, то цей документ лише підкреслює необхідність особливого захисту та допомоги від держави дитині, що позбавлена сімейного оточення (ст.20, п.1). При цьому зазначається право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини (ст. 27, п.1). У свою чергу, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей просто визнає особливі потреби дітей, які роз’єднані

зі своїми сім'ями (ст. 20, п.5). З'являється в ній термін для позначення цього явища – “діти без нагляду” (ст. 20, п.7). Як конкретні, практичні заходи пропонується: активна участь самих дітей у власному житті (ст. 22) та більш широке залучення неурядових організацій (ст. 23) [5];

- документи, які регулюють соціальну сферу діяльності установ та організацій:

вітчизняні - Закон України “Про благодійництво та благодійні організації”; Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні від 15 грудня 1992 року № 2859; Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”. В Законі України “Про благодійництво та благодійні організації” про цю категорію дітей навіть не згадується [2];

міжнародні - Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Аналізуючи зазначені вище нормативні документи постає проблема тлумачення та визначення правового статусу соціальних сиріт. В жодному з них немає визначення терміну «соціальна сирота». Тому доводиться користуватися тими визначеннями, які подаються у науковій літературі: “соціальне сирітство” - це “соціальне явище, спричинене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно дитини” [7; 9]; “явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до дитини” [7, с. 59]. На нашу думку, соціальне сирітство - це соціальне явище, яке визначається наявністю в суспільстві дітей, які позбавлені батьківського піклування.

В Україні не існує однозначного трактування поняття “соціальні сироти”. У науковій та спеціальній літературі, у періодичних виданнях, у результатах соціальних досліджень для позначення категорії дітей “соціальні сироти” вживають різні терміни, зокрема: “бездоглядні діти,” “безпритульні діти”, “бездомні діти”, “діти вулиці”, “діти, позбавлені батьківського піклування”, “діти групи ризику” тощо. Однак вважаємо, що ці поняття необхідно чітко

розмежовувати і доцільно використовувати для визначення вказаної категорії дітей термін “соціальні сироти”.

У науковій літературі найбільш уживаними є такі визначення цього поняття: “соціальні сироти”: 1) це “особлива група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках” [7, с. 59]; 2) “діти, які мають біологічних батьків, але вони з різних причин не займаються їх вихованням і не піклуються про них” [6].

На нашу думку, “соціальні сироти” - це діти, позбавлені батьківського піклування із різних соціальних причин, яким гарантовано особливий соціально-правовий захист держави, тобто гарантії та їх статус підтверджений документально. На сьогодні, соціальним сиротам офіційно надається статус “діти, позбавлені батьківського піклування”, однак не всі діти відповідно до законодавства підпадають під цю категорію.

Поза увагою залишаються, наприклад, діти трудових мігрантів. Тому необхідно на державному рівні ґрунтовно вивчити це питання та розробити відповідний механізм із призначення тимчасової опіки (піклування) цим дітям, а також, враховуючи специфіку цього явища, надавати їм офіційний статус “дітей трудових мігрантів” без надання пільг, які надаються дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування [10]. Призначені тимчасові опікуни (піклувальники) будуть нести відповідальність за дітей, які в них виховуються.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Держава зобов'язана створити ефективні умови функціонування системи захисту дитячих прав та надати для цього необхідні соціальні і правові гарантії, покладаючи їх на інститут сім'ї, відповідні державні структури та соціальні заклади. У законодавство України доцільно ввести терміни «соціальне сирітство», «соціальна сирота» та розробити відповідний механізм із визначення правового статусу соціальних сиріт, адже визначення статусу є запорукою вчасного та повного надання цим дітям необхідного соціально-

правового захисту, адже на них поширюються однакові гарантії соціального захисту та пільги. Подальшої розробки та дослідження потребує уточнення категорій дітей, які підпадають під поняття соціальної сироти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 січня 2005 р. № 2342-IV (із змінами) [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України “Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей” від 2 червня 2005 р. № 2623-IV) (із змінами) [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Закон України “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Балим Л. В. Юридичний статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. В. Балим // Соціальна робота в Україні: теорія та практика. - 2005. - № 1. - С. 65-68.
5. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : збірник документів. Частина II. - К. : Столиця, 1998.
6. Павлик Н. Соціальне сирітство в законодавчому полі України / Павлик Н. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ст. : http://eprints.zu.edu.ua/4353/1/Павлик_Н._П.pdf
7. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / [за заг. ред. А. Й. Капської]. - К., 2000. - 246 с.
8. Социальные проблемы сиротства. – М., 1992. – 218 с.
9. Стан реалізації державної політики щодо захисту прав дитини. Підсумки діяльності Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини за 2009 рік (короткий виклад). Перспективи на найближчий період (2010 рік) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.ditu.gov.ua/docs/stan-derzh-polit-2009.doc
10. Толстоухова С. В. Стратегія формування національної системи

забезпечення прав дітей / С. В. Толстохова // Соціальна робота в Україні:
теорія і практика. - 2007. - № 3. - С 78-83.